

¹ Tekst en foto's Ruud en Ina Metselaar – www.comomeerinfo.nl

Een wandeling door Varenna

Varenna is bezongen door ontelbaar vele schrijvers en dichters, waaronder ook vele beroemde buitenlanders zoals G.L. Stoddard, Longfellow, Tennyson en Richard Bagot. Deze laatste schreef dat het geluid van de kerkklokken hier zo prachtig klonk omdat er zilver aan het brons was toegevoegd. Ook hebben in het dorp verschillende componisten in alle rust gewerkt: Fauré, Wagner, de Russische operacomponist Wladimir Kaschperow en de librettist Antonio Ghislanzoni, befaamd vanwege de teksten voor o.a. Verdi's Aida. Allen waren onder de indruk van de ligging: schilderachtig gelegen tegen de bergen, met iets erboven het kasteel van Vezio, zonnig en beschermt tegen de koude winden. Geen wonder dus dat Varenna een van de meest geliefde toeristencentra aan het Comomeer is. Het dorp met zijn ongeveer 850 inwoners, trekt toeristen van alle nationaliteiten. Het biedt niet alleen een prachtige wandeling langs het meer maar ook de fraaie tuinen van villa Cipressi en villa Monastero. In twee eerdere Nieuwsbrieven heb ik het kasteel van Vezio² en villa Monastero³ al uitvoerig beschreven en ik beperk me daarom nu tot een beschrijving van de verdere bezienswaardigheden in het dorp.

Fig. 1 Gezicht op Varenna met het kasteel Vezio

De geschiedenis van Varenna

Op grond van studies van de plattegrond van Varenna wordt ondersteld dat de plaats een Romeins 'castrum' (versterkte plaats) was. Bij Gittana di Perledo zijn enkele crematiegraven gevonden uit

---

¹ Verzoeken om toezending per email aan: r.metselaar@comomeerinfo.nl

² Nieuwsbrief 6(2010)

³ Nieuwsbrief 3(2012)

zowel de 1e als de 6e eeuw vC. met een ijzeren zwaard en lanspunten en fragmenten van bronzen voorwerpen, bij Vezio werd in een graf een ijzeren helm en een zwaard gevonden en bij de aanleg van de spoorlijn vond men in Varenna naast het riviertje de Esino twee graven, waarvan één van een vrouw met sierraden en het andere van een Gallische krijger uit de 4e eeuw vC. met ijzeren lanspunten, een zwaard en een helm⁴.

Het eerste document over Varenna dat we kennen dateert echter uit 493, toen Paus Gelasio de Bisschop van Milaan, Teodoro, tot graaf benoemde met macht over een reeks dorpen waaronder Varenna. In 769 vermaakte de Diaken Grato van Monza, landerijen in Varenna aan de aartspriester van Monza, opdat er van de opbrengsten een 'xenodochium' (een verblijf voor vreemdelingen en pelgrims) gebouwd zou worden. Opmerkelijk in dit legaat is dat de Diaken ook een aantal personen (aldionari) in vrijheid stelt; dit waren halfvrijen d.w.z. een soort slaven die op zijn bezittingen werkten en met de landgoederen verkocht konden worden.

Fig. 2 Helm van een Gallier uit de 4e eeuw vC.

Van dit legaat stamt de afhankelijkheid van Varenna van Monza, met inbegrip van de kerkelijke riten, die van kracht bleven tot het Concilie van Trente in 1563. Dit verklaart ook de wijding van de eerste kerk (11^e eeuw) aan Johannes de Doper, beschermheilige van Monza.

Interessant is in dit verband ook dat in de kerk van S. Giorgio (13^e eeuw) op de pilaar links van het hoofdaltaar koningin Teodolinda is afgebeeld met gekroond hoofd en een roos in de hand, precies zoals op de ivoren triptiek van Stilicone dat Paus Gregorius de Grote aan de

koningen schonk ter gelegenheid van de doop van haar zoon Teodaldo (Adaloaldo) in 603.

Het middeleeuwse dorp zag er natuurlijk heel anders uit dan tegenwoordig. De provinciale weg werd pas in de jaren 1817-'34 door de Oostenrijkers aangelegd; de kerk van S. Marta werd gebouwd in 1635, de S. Maria delle Grazie in 1685, de klokkentoren in 1653 en het dorp had een zacht glooiende helling naar het meer. Aan de zuidkant stond de S. Mariapoort met iets daarbuiten het cisterciënzer vrouwenklooster, de huidige Villa Monastero; aan de noordzijde stond in de bocht de Varennapoort met een toren, de Tur di Baret.

Fig. 3 Afbeelding van koningin Teodolinda in de kerk van S. Giorgio

Het klooster werd gesloten in 1567, volgens sommigen vanwege het gedrag van de nonnen dat van het type "de non van Monza" zou zijn⁵. Anderen echter menen dat de sluiting een direct gevolg was van het besluit van het Concilie van Trente om kloosters met minder dan 12 monniken op te heffen als ze buiten de stadsmuren lagen. De nonnen werden overgeplaatst naar Lecco.

Uit het verbond met Monza volgde ook dat Varenna behoorde tot de Liga met Milaan en dus vijand was van Como en keizer Barbarossa. In 1126 werd Varenna verslagen en geplunderd. Op 24 juni 1169 viel Como het eiland Comacina binnen om de bewoners te straffen voor hun opstandigheid en staken de Comaschi alles op het eiland in brand. De priester vluchtte met de heilige voorwerpen

⁴ Nu in het Museo Archeologico in Como

⁵ Zie Nieuwsbrief 7(2011)

De marmerwerkers en kuipers van Varenna

Eeuwenlang was het bewerken van het zwarte en zwart-witte marmer uit Varenna één van de belangrijkste beroepen van het dorp. De marmergroeven waren in Perledo. Als u vanuit Varenna in noordelijke richting omhoog kijkt, ziet u daar een serie nieuwe, gele en eenvormige huizen op de plaats waar de ‘cavo basso’, de laagste van de twee marmergroeven was. Helaas geen voorbeeld van goed landschapsbeheer. Het zwarte marmer van deze groeve genoot een grote faam. Hekken, schoorstenen, kunstwerken, grafstenen uit de werkplaatsen van de Calvasina, Pirelli en Scanagatta werden niet alleen in Europa, maar ook in Amerika gevraagd. We vinden dit marmer o.a. in de Certosa di Pavia, de Dom van Como en in de basiliek van San Fedele. De marmerbewerkers (lokaal ‘marmurit’ genoemd) hadden speciale werktuigen voor de bewerking van de harde, brosse steen. Voor het polijsten gebruikten ze poeder dat werd verkregen door schedels van ossen en koeien in een vuur te verhitten en aan het poeder was, roet en wat olijfolie toe te voegen. Hun beschermheilige was S. Lucia omdat hun ogen wel eens werden getroffen door splinters marmer. Op 13 december werd er wijn gedronken ter ere van de patroonheilige.

In de tweede helft van 1800 begon ene Bernardo Brenta met een aantal specialisten uit Piemonte houten vaten te maken. Deze dienden voor het vervoer en vergisten van druiven, het transport van wijn, het karnen van boter enz. Men gebruikte vooral kastankehout voor de wijnvaten en lariks voor andere toepassingen en meer recent eikenhout voor kleine vaatjes. De duigen werden aan de oever van het meer verouderd. Vooral in augustus werd er in de werkplaatsen langs het meer hard gewerkt om vaten te maken die op de markten rond het meer werden verkocht. Na de 2^e wereldoorlog nam de activiteit af, ook door de opkomst van het plastic, en nu is ze geheel verdwenen. De laatste kuiper (in het dialect “Buter” of “segiunatt”) was Giulio Cavalli, op de hoek van de Contrada dei Cavalli en de Contrada dei Sarti.

Fig. 4, links: Autoveer en hotel Olivedo,

rechts: Villa Mapelli-Alberto

Een rondwandeling door Varenna

We beginnen de wandeling bij de steigers van de pontveren naar Bellagio. In juli 1826 kwam de eerste stoomboot, de ‘Lario’ in bedrijf en nog hetzelfde jaar volgde de ‘Plinio’. In dat jaar werd ook het hotel Olivedo, tegenover de aanlegplaats vergroot en vernieuwd. Zoals we zien is het nog altijd in bedrijf.

We nemen het voetpad dat langs de rotswand in de richting van het centrum loopt. Het wordt de “passerella” of ook wel “passeggiata dell’amore” d.w.z. liefdespad genoemd en het is inderdaad een romantisch weggetje. Het pad is bij zowel de toeristen als de dorpsbewoners zeer geliefd en geeft ons links een blik op de villa’s met hun schitterende tuinen en rechts op het meer.

Een van de eerste villa’s na het pleintje bij de bootsteigers is de wat hoger gelegen villa Mapelli-Alberto.

Iets verder passeren we villa Torretta. Tegenwoordig is dit een hotel met dezelfde eigenaar als het eerder genoemde hotel Olivedo. De villa, uitgevoerd in Liberty stijl dateert uit 1895.

Fig. 5 Links: Villa Torretta

rechts: Villa Mapelli-Gallina

Na de bocht volgt de geel gekleurde villa Mapelli-Gallina (nu Sozzi), met langs het pad een paar schitterende tuinvazen. Het middendeel van de villa dateert al uit 1600, terwijl de twee vleugels er later werden aangebouwd. Eind 18^e eeuw was het huis van de familie Stampa, die het in 1817 verkocht aan Natale Pirelli, waarna het in 1817 overging naar haar dochter Veneranda, echtgenote van Giovanni Battista Venini. Hun zoon, de advocaat Giacomo Venini kreeg de villa als huwelijksgeschenk toen hij in 1842 trouwde met Luisa Campioni. Deze Luisa stond er om bekend dat ze de crème de la crème van de artiesten uit de beau monde van Milaan naar haar zomerverblijf in Varenna liet komen. Giacomo en Luisa zijn bovendien bekend als de hoofdpersonen uit een roman van Antonio Fogazzaro getiteld “De kleine oude wereld”. Het zit de inwoners van Varenna nog altijd dwars dat hij het verhaal zich liet afspelen aan het meer van Lugano i.p.v. het Comomeer. In het botenhuis, waar we overheen lopen, speelde zich een familiedrama af, toen de kleindochter Gemma Venini hier verdronk. De naam Mapelli dateert uit 1926 toen Ottorino Mapelli, directeur van het dagblad Corriere della Sera, het huis kocht als buitenverblijf.

Vervolgens bereiken we de oude haven en dan volgt links een hele reeks steil oplopende straatjes, die hier ‘Contrade’ heten. Ze komen allen uit op de via XX Settembre en lopen vandaar door tot de hoofdstraat, de via Venini.

Onder de portico vóór het restaurant Vecchia Varenna, was de bakkerij van Santino Pirelli, de vader van Giovanni Battista, de latere bandenkoning, die hier in 1848 werd geboren (nu is het een expositieruimte).

Fig. 6 Gezicht op Varenna met het restaurant Vecchia Varenna

Waar het pad naar rechts buigt ligt de vlakke oever van de Riva Grande met leuke terrasjes. Het pad volgend komen we over het piazza del Prato, waar u eventueel omhoog kunt lopen over de Contrade del Prato, die uitkomt op het dorpsplein, het piazza S. Giorgio. Mijn voorstel

is echter om het pad te blijven volgen langs de Contrada Inferiore en de Molo di Sotto tot we tenslotte omhoog moeten over de Contrada del Duca. Dit pad komt uit op hoofdstraat, de via IV Novembre. Rechts afslaand bereiken we Villa Cipressi, tegenwoordig een viersterren hotel. De tuinen van het hotel zijn echter te bezichtigen en zijn beslist de moeite waard⁶.

Villa Cipressi

De villa werd gebouwd in 1163 voor de familie Serponti. In het begin van de 19^e eeuw verbouwde de toenmalige eigenaar, Venini, de villa tot hotel. In 1838 gingen keizer Ferdinand I en de keizerin, na de lunch in het hotel, scheid op de stoomboot Falco naar villa Melzi om daar een zeilwedstrijd gade te slaan. De wedstrijd werd gewonnen door Varenna onder Venini als kapitein. In 1974 ging het hotel over naar Andreossi, die er de huidige neoklassieke vorm aan gaf. Sinds 1980 is de villa eigendom van de gemeente Varenna en wordt het hotel geëxploiteerd door de groep Cofathe S.p.A. De tuinen liggen prachtig tegen de steile hellingen van het meer, met verschillende boven elkaar liggende terrassen. In het voorjaar zijn alle muren bedekt met blauwe regen en staan de camelia's, de mimosa en magnolia's in bloei. Verder vindt u er oleanders, helleborus, agapanthus, prunus, yucca, spirea om maar enkele van de vele planten te noemen.

Als u na villa Cipressi nog iets verder doorloopt bereikt u villa Monastero⁷. De tuinen hiervan mag u beslist niet missen. De beschrijving van de tuinen en het museum zou hier teveel plaats innemen en ik heb die eerder beschreven in mijn Nieuwsbrief 3(2012).⁸

Schuin tegenover de ingang van villa Monastero loopt een weg omhoog, de via Roma. Links van de weg ziet u de grote villa Monti, waarin men conferentiezalen wil bouwen. Ze werd destijds gebouwd voor de ingenieur die de leiding had bij de aanleg van de spoorlijn. Als we het pad verder uitlopen bereiken we het kerkhof, dat hier 'cimitero degli inglesi' (Engels kerkhof) wordt genoemd. Oorspronkelijk lag het kerkhof, zoals in alle dorpen, naast de kerk van S. Giorgio. Echter verbod

---

⁶ U kunt ook een combinatiekaartje kopen waarmee u zowel de tuinen van Villa Cipressi als die van Villa Monastero kunt bezichtigen. De tuinen zijn open van 1 maart tot 15 november, van 9 u tot 8 u.

⁷ Vrijwel tegenover de ingang van villa Monastero vindt u een parkeergarage. Verder kunt u aan de weg die langs de tuinen van villa Monastero loopt vrij parkeren.

⁸ Als pdf file te downloaden van mijn site www.comomeerinfo.nl/Nieuwsbrief.html

Napoleon het gebruik van begraafplaatsen binnen de dorpen en daarop werd het huidige kerkhof gebouwd. Op het kerkhof ziet u aan de zuidkant de grote kapel, gebouwd in 1931 naar een ontwerp van de bekende Milanese beeldhouwer Castiglioni (1884-1971), die vele werken op zijn naam heeft staan o.a. een deur van de Dom van Milaan.

Fig. 7 Villa Monti

Op de via Roma ziet u ook de richtingsbordjes naar de wandelroute Sentiero del Viandante. In noordelijke richting lopend kunt u daar ook het pad naar het kasteel van Vezio inslaan (en verder naar Bellano), in zuidelijke richting leidt het naar Lierna.

Om de rondwandeling door het dorp te vervolgen, lopen we terug naar de via IV Novembre. We passeren de kleuterschool en komen op nr. 7 bij het ornithologisch museum, waar ook het toeristenbureau is gevestigd. Het kleine museum toont een verzameling van ca 650 trek- en standvogels van het Comomeer, welke geschonken werd door de ornitholoog Luigi Scanagatta⁹. Daarnaast ziet u er allerlei weekdieren en een grote verzameling mossen en korstmossen en is er een bibliotheek met zo'n 1500 boeken.

We passeren nu het kleine kerkje van S. Marta daterend uit 1604. Het is echter vrijwel altijd gesloten.

Dan volgt het gemeentehuis met daaraan grenzend de klokkentoren en de parochiekerk van S. Giorgio (Sint Joris), hoog gelegen aan het dorpsplein. Deze middeleeuwse kerk wordt voor het eerst vermeld in 1313 en ze is zeker een bezoek waard. De kostbaarste kunstwerken zijn het veelluik boven het hoofdaltaar met *De maagd en heiligen* uit 1467 en een schilderij van Sigismondo de Magistris uit 1533, met de *Doop van Christus*. Opmerkenswaard is ook de schildering op de pilaar links van het hoofdaltaar. Zoals eerder genoemd zien we hier de Longobardische koningin Teodolinda met gekroond hoofd en een roos in de hand, zoals ze ook is afgebeeld op een ivoeren diptiek van Stilicone, dat Paus Gregorio Magno in 603 aan de koningin gaf ter gelegenheid van de doop van haar zoon Adaloaldo. Dit was de eerste Longobard die werd gedoopt.

De kerk van S. Giorgio**

Aan de voorgevel met een gebroken fronton zijn de drie verschillende bouwfases nog herkenbaar. Rond het roosvenster zien we dolfijnen en rechts is S. Christophorus afgebeeld. De klokkentoren werd in 1653 gebouwd. De kerk bezit diverse kunstschaten.

In het rechter schip staat een biechtstoel uit 1690, gegraveerd door Giovanni Albiolo, waarnaast een 15^e eeuwse doek met *S. Antonius van Padua*. Rechts staat ook een beschilderd stenen beeld van de *Maagd Maria met het dode lichaam van Christus op haar schoot* (1486?). De kapel van de Madonna van de Rozenkrans heeft een mooi altaar in veelkleurig marmer uit 1777 en een houten beeld van de *Maagd* uit 1680. Tegen de wanden een 18e eeuwse fresco met de *Kroning van de Maagd*. Daarop volgen tegen de wand van het schip twee marmeren reliëfs met een *Heilige Bisschop* en een *Pietà* uit de 14e eeuw. Boven de deur die vroeger toegang gaf naar het kerkhof en tegenwoordig naar de sacristie, zien we ook een *Pietà* uit eind 1400.

Op het hoofdaltaar een veelluik met van rechts af *Sint Joris, de Maagd en S. Petrus Martelaar* * van Giovanni Pietro Brentani uit 1467. Het altaar zelf, van polychroom marmer dateert uit 1822, maar is gedeeltelijk gedemonteerd bij de restauratie in 1956. Hierboven noemde ik al de schildering op de pilaar links van het hoofdaltaar.

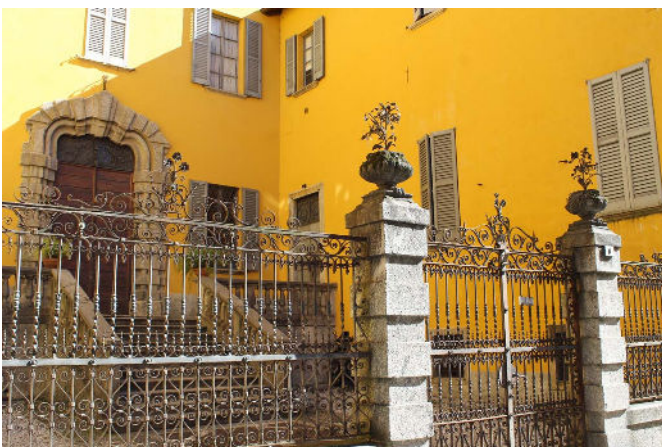
⁹ Van 15 april tot eind september geopend op zaterdag en zondag, vanaf 14 augustus alle dagen van 10.30 u tot 12.30 u en 3.30 u tot 6.30 u.

Tegen de wand links zien we aan het eind een doek met de *Doop van Christus** van Sigismond de Magistris (1533), dat afkomstig is uit de kerk van S. Johannes de Doper. Links zien we ook een veelluik uit 1450 van een onbekende schilder met daarop 15 olieverf schilderijen op hout. Aan de onderzijde *De Maagd op een troon met het Kind*; aan de zijkanten *Twee engelen* en *Twee Heiligen*. In de kapel aan de linkerzijde staat ook een altaarstuk uit 1494. De vier schilderijen op hout aan de zijkanten tonen *S. Catharina* en *S. Lucia* links en *S. Maria Magdalena* en *S. Apollonia* rechts. Aan de onderzijde, op de predella, zien we *Christus en de twaalf Apostelen* afgebeeld.

Fig. 8 Links: *De doop van Christus* van De Magistris (1533), rechts: *St. Joris, de Maagd en S. Petrus Martelaar* van Brentani (1467)

We blijven nog even aan dezelfde kant van het plein en lopen enkele meters de via Venini in. Aan de rechterkant passeren we de apotheek en vervolgens ziet u achter een hek en een klein voorhof de villa Venini. Deze familie was oorspronkelijk afkomstig van het eiland Comacina en verhuisde na de verwoesting van het eiland naar Varenna. Enkele eeuwen later zijn er ook familieleden naar Como verhuisd. Een daarvan was de eerder genoemde advocaat Giacomo Venini die van Giacomo Battista de villa in Varenna erfde die we nu kennen als villa Mapelli-Orlando. In 1801 begon de broer van Giacomo Battista, Bernardo een glasfabriek, gebruikmakend van een naburige groeve met kwartszand. In 1808 werkten er 36 man, allen buitenlanders afkomstig uit de Elzas en Duitsland.

Fig. 9 Villa Venini

We steken nu de straat over en lopen terug naar het dorpsplein. Op de hoek ligt het kleine kerkje (6x12m) van S. Maria delle Grazie en S. Antonio di Padova, ingewijd in 1685 en gebouwd uit de nalatenschap van de pastoor Ambrosio en de familie Arrigoni. Toen de kerk niet meer werd gebruikt werd ze een opslagruimte. In 1896 werd hier het altaar van

het kerkje van de S. Maria Assunta (de ten hemel opgenomen Maria) van Villa Monastero geplaatst en werd de kerk opnieuw gewijd onder de naam S. Maria delle Grazie. Het kerkje van S. Maria Assunta, oorspronkelijk onderdeel van het klooster Monastero, werd gesloten omdat Kees, de eigenaar van de Villa, van de verplichting afwilde om zijn grondgebied open te stellen voor de kerkdiensten. De kerk is vrijwel altijd gesloten.

Fig. 10 Links: Ca di Matt,

rechts: huis met fresco op het dorpsplein

Naast het kerkje een fraai gedecoreerd huis met fresco en smeedijzeren balkon en het oude hotel Del Sole.

Tegenover het kerkje ligt op de hoek van het plein het hotel Royal Victoria, genoemd naar de Engelse koningin die hier in 1839 logeerde onder de schuilnaam Countess of Clare. In 1901 werd het hotel uitgebreid met prachtige tuinen onder directie van Sir Inigo Triggs. Tegenwoordig echter is het deel beneden bij het meer veranderd in appartementen. Als u onder langs het meer loopt ziet u de muur met het wapen en de tekst Royal Victoria.

Er zijn overigens meerdere beroemdheden in het dorp te gast geweest. Gounod zou in Varenna zijn befaamde “Ave Maria” hebben gecomponeerd en Richard Wagner die hier een villa zocht voor “wie zich nu Madam Bulow noemt, maar die spoedig haar naam in de mijne zal veranderen” – hij vond die villa tenslotte in Fiumelatte. Vele van de artiesten die Varenna aandeden werden ontvangen in de villa van Pietro Pirelli, bijgenaamd “Ca’ Tinai” of “Ca’ di Matt” (=gekkenhuis) vanwege het feestrumoer dat daar regelmatig werd gehoord.

Bekend is ook Massimo d’Azeglio, schoonzoon van Alessandro Manzoni, schilder, schrijver en voorvechter van de onafhankelijkheid van Italië. Hij had een villa in Loveno, boven Menaggio, maar kwam vaak naar Varenna omdat zijn tweede echtgenote Luisa Maumary een zuster was van Carolina Maumary, weduwe Saufferheld, de eigenares van Villa Monastero. Twee van de schilderijen die hij van Varenna maakte hangen in de Galleria d’Arte Moderna in Turijn. Deze weduwe Saufferheld schonk het dorp de al bovengenoemde kleuterschool, die nu de naam draagt “Asilo G. B. Pirelli” ter ere van de illustere plaatsgenoot, “de bandenkoning”.

Mocht u de verleiding niet kunnen weerstaan om even op een van de terrasjes of bankjes van het plein uit te rusten, dan heeft u wellicht tijd om het volgende verhaal lezen.

Ene Lucia Maglia uit Regoledo di Perledo was verliefd op Santino Pirelli in Varenna (Pirelli is een veel voorkomende naam in het dorp), maar haar ouders waren tegen het huwelijk. Daarop vluchtte Lucia op 30 november 1805 per boot van Varenna naar Menaggio en reisde ze via Porlezza naar Zwitserland, waar ze onderdak vond bij het raadslid Quadri in Agno. Haar vader klaagde onmiddellijk Santino aan, die daarop werd gearresteerd. Daarna ging haar vader naar Zwitserland, maar vond haar daar niet. Alle autoriteiten werden gewaarschuwd om naar haar uit te kijken en de bisschop gaf op 6 januari 1806 de kerkelijke autoriteiten van het kanton Ticino machtiging om haar te zoeken en in een klooster onder te brengen. In Lugano wist vrijwel iedereen waar ze zich schuilhield, maar toen men haar in Agno ging zoeken, vond men haar daar niet meer. Ze was intussen naar het dorpje Cabboi gevlucht, waar de autoriteiten geen belangstelling voor haar toonden. Toen ze zo standvastig bleek gaven haar ouders toch toestemming voor een huwelijk.

Zo zijn er nog talrijke verhalen te vinden in het dorp, sommige daarvan zijn echt gebeurd, andere behoren tot de mythen van Varenna.

Laten we hier de wandeling weer vervolgen. Links aan het eind van het plein ligt een van de oudste kerkjes van het meer, de kerk van S. Giovanni Battista (Johannes de Doper). We weten dat er al in 769 hier een kerk was, en volgens een inscriptie in de kerk werd deze in 1151 vergroot. Het kerkje is tegenwoordig altijd geopend en is zeer de moeite waard.

De kerk van S. Giovanni Battista

De kerk werd in 1443 opnieuw gewijd door bisschop Pantaleone en bij die gelegenheid werden nieuwe decoraties aangebracht, met als hoogtepunt een serie fresco's***: De aanbidding van de Magiers op de linker muur, S. Johannes de Doper en andere heiligen en S. Joris die de draak doodt op de rechter wand. Hoewel er grote delen ontbreken, horen ze tot de beste 14^e eeuwse schilderijen aan het meer. Op de hoek met de westmuur is S. Cristoforo afgebeeld. In de buurt van de ingang vinden we een fresco uit 1612, dat afkomstig is van de gevel van het huis van de Serponti familie en een triptiek uit de eerste helft 16^e eeuw dat waarschijnlijk een deel van een grotere compositie was. In de buurt van de apsis zien we een geschilderde inscriptie die herinnert aan de families Serponti en Scotti en een fresco met de Verlosser tussen de Maagd en de Doper* in het nisgewelf van de apsis. Dit wordt omgeven door een groteske met het wapen van de Serponti. Op de linker muur is de Visitatie en de Doop van Christus afgebeeld, waarschijnlijk uit het begin van de 16e eeuw.*

Opmerkenswaard is de afbeelding van de Christus Pantokrator op het gewelf van de apsis. We komen deze afbeelding in vele kerken tegen, maar altijd met in één hand het evangelieboek, terwijl hij met de andere hand een zegenend gebaar maakt. In dit geval echter zien we Christus met gespreide armen, een naakte borst en de vijf wonden van de kruisiging. In de baroktijd zijn er veranderingen in de kerk aangebracht en in 1964-67 is ze gerestaureerd.

Aan het eind van het plein, rechts, is het postkantoor en daarnaast loopt de Contrada del Prato, die uitkomt op het gelijknamige pleintje. Hier staat huis van de Pirelli, tegenwoordig verdeeld in appartementen.

Fig. 11 Contrada Pirelli

We lopen nu iets terug over het plein en slaan dan bij het hotel-restaurant Del Sole de via XX Settembre in. Hier lopen we door het oudste deel van het dorp met op een aantal huizen fresco's uit de 14^e en 15^e eeuw – zie bijvoorbeeld het fresco op het Casa Sala uit 1584, in de Contrada dell'Orso. Vanuit de straat heeft u telkens weer een doorkijkje naar het meer.

Iets voorbij de Contrada del Porto eindigt de straat op de via Venini. We lopen deze door (rechts is de afslag naar Vezio) en kunnen dan links over de via Alla Riva of iets verder over de via Imbarcadero, die langs het riviertje de Esino loopt weer terug naar de ponten aan het meer. Als u de laatstgenoemde straat afloopt ziet u links nog de mooi gedecoreerde Jugendstill villa Bertarini.

Het feest van Giubiera

De laatste donderdag van januari viert men in het dorp de Giubiera, een feest dat teruggaat in de geschiedenis tot de tijd van de Keltische stammen, die op deze dag probeerden de goden gunstig te

stemmen opdat er een goed voorjaar met een overvloedige oogst zou komen. In de Romeinse tijd werd het een feest voor de god Jupiter, beschermgod van de boeren. In de naam vinden we het woord ‘jubel’ terug, omdat men de terugkomst van het voorjaar bejubelde. In de loop van de tijd werd het een feest waarbij veel lawaai gemaakt werd om de winter te verdrijven. Tegenwoordig verzamelt men zich in het begin van de avond op het piazza San Giorgio en trekt dan met een vrolijk kabaal door de contrades om aan het eind met elkaar te toosten met *vin brulé en caserecce*. Vroeger werden op deze dag ook kettingen waarmee de pan boven het open haardvuur hing, uit de schoorsteen gehaald en op straat uitgeklopt en schoongemaakt. Waarschijnlijk komt uit die tijd de gewoonte om het feest met veel lawaai te beëindigen om daarmee de winter te verjagen.

Fig. 12 Links: de Fiumelatte, boven: ijstransport per slee vanuit Esino

Fiumelatte

Iets ten zuiden van villa Monastero ligt Fiumelatte, een dorp dat zich er op beroemt het kortste riviertje ter wereld te hebben dat slechts 250 m door het dorp naar het meer loopt. Leonardo was al geïnteresseerd in dit verschijnsel en er is al veel speleologisch onderzoek naar verricht. In mijn boek *Mythen en sagen rond het Comomeer* heb ik de legende opgenomen die over dit riviertje wordt verteld. Het riviertje verschijnt eind maart en verdwijnt weer in begin oktober. In die tijd stort het water zich over een helling van gemiddeld 36° omlaag tussen grote rotsblokken door, hetgeen een spectaculair gezicht oplevert; het zal u meteen duidelijk zijn waar de naam Fiumelatte d.w.z. melkrivier, vandaan komt.

Een wandeling naar de bron van de Fiumelatte

Men neemt aan dat het water komt van een overstromend enorm bassin in de noordelijke Grigna. In 1983 vond men op 2170 m de diepe afgrond “W le Donne”, met de tot nu toe onderzochte 1200 m een van de diepste karstholen van Italië. Deze bleek via een ondergrondse verbinding van ca. 8 km en een hoogteverschil van 1800 m, in verbinding te staan met het riviertje.

Om de bron te bereiken loopt u in Varenna over de via Roma naar het kleine pleintje op het kerkhof. Links is een trap steil omhoog, naar een vlak pad dat evenwijdig aan het meer loopt. Het is goed beschaduwd en loopt door een dicht bos en komt na ca. 1 km uit bij Fiumelatte. Op ongeveer driekwart van de route wijst een pijl naar links omhoog naar de Baluardo, een open plek met een schitterend panoramisch uitzicht over het meer. Het pad is door vrijwilligers geheel gerenoveerd en er is een smal ijzeren bruggetje gebouwd over de rivier en een metalen trap die tot vlak bij de bron leidt. Er is hier ook een mooie picknickplek gemaakt.

Terug op het voetpad naar Fiumelatte gaat u rechts van het water omlaag naar het dorp. We komen op de via Padre Luigi Mellera, waar we links de brug overgaan. Rechts ziet u nog een groot metalen waterrad, het laatste dat over is van de vroegere watermolen; in het gebouw zit nu een garage. Voorbij de kerk Dell’Annunciazione komen we op de provinciale weg SS72.

Iets voorbij de plaats waar het water van de Ugo het meer in stroomt, ligt aan het meer de villa Capuana. Deze werd in 1605 gebouwd door Ercole Sfondrati op de plaats waar volgens de overlevering de villa Tragedia van Plinius de Oudere stond. Later was ze eigendom van de graaf Serbelloni en tegenwoordig kunt u er voor uw vakantie kamers huren (prijzen op aanvraag!). Het mooiste gezicht op de villa heeft u vanaf het meer.

Als we de provinciale weg nog iets verder volgen, lopen we onder de portico van het Condominio Riviera door, waar tot in de jaren '50 een zijdefabriek was gevestigd en kunnen dan links af de via Plinio inslaan. Onder ons zien we het dak van de viskwekerij Marco de Marchi. De weg gaat omhoog en we nemen links de stenen trap van de via Caraa. Boven ons de steile wand van de Monte del Fopp, een oefengebied voor bergklimmers. Een grote, open plek onder de rots is het gevolg van de lawine die op 13 november 2004 omlaag kwam. We slaan rechts af over de via Plinio en komen in de kern van het gelijknamige buurtschap. Van het piazza di Pino kunt u langs trappen omlaag of u volgt de via Plinio en komt dan na een paar honderd meter ook weer op de provinciale weg.

De wijn van Fiumelatte en het ijs uit Esino

In de tijd dat er nog geen koelkasten waren, sloegen de herbergiers in Bellagio hun wijn op in de vele crotti van Fiumelatte, waar het altijd koel was. Tijdens het toeristenseizoen betekende dit veel werk voor meerdere mannen in Fiumelatte, die dagelijks met hun roeiboot de wijn uit de crotti naar de overkant vervoerden. Er waren zeker zes roeiers, de "brentaioli" (een brenta is een vaatje wijn), die zich hiermee bezig hielden. Bovendien betekende dit werk voor de vatenmakers in Varenna en voor de wijnboeren boven Fiumelatte.

De hoteliers in Varenna koelden in de zomer hun wijnen en andere dranken met ijs dat uit het Grigna massief kwam. Verschillende mannen uit Esino trokken de bergen in om het ijs uit de grotten te hakken en naar het meer te transporteren. Dit vervoer ging voor een deel op de rug, maar vooral met behulp van sleden. Fig. 12 toont een oude foto van zo'n slee.

Perledo

Het dorpje Perledo ligt iets boven Varenna en telt een groot aantal buurtschappen zoals Gittana, Vezio¹⁰, Olivedo en Bologna. Om er te komen neemt u het best in Varenna de weg omhoog die begint bij de brug naast het riviertje de Esino.

In het centrum van Perledo ligt rond de S. Martinokerk en het 18^e-eeuwse dorpsplein de oude dorpskern met deels middeleeuwse huizen en deels reconstructies van huizen uit 1600-1700. In de Via Pace ziet u een gebouwtje met een fresco van de *Verkondiging* daterend uit de 15^e eeuw.

Fig. 13 gezicht op het meer vanuit Bolzano

¹⁰ Zie Nieuwsbrief 6(2010) voor beschrijving van Vezio en het kasteel van Vezio

Boven Perledo ligt het buurtschap Bologna vanwaar we bij het kerkje van S. Bernardo een prachtig uitzicht hebben over het meer met op de voorgrond Vezio en met villa Balbianello aan de overkant van het meer. Het kerkje heeft een mooie 18^e-eeuwse klokkentoren en het interieur bevat naast moderne fresco's een fraai altaarbeeld uit 1609 met de *Madonna met kind en de heiligen Taddeo en Bernardo die de duivel vangen*.

Vanuit Perledo kunt u eventueel doorrijden naar Esino Lario. Voor de terugweg uit Perledo kunt u ook over het buurtschap Gittana rijden, waar u in de Viale Progresso 4 een uitstekend, klein restaurant Il Caminetto vindt.

Iets boven Gittana in de richting van het buurtschap Regoledo, ligt een grote villa, de Sacra Famiglia. Dit was vroeger het Grande Albergo di Regoledo, met een funicolare naar het station. Het hotel telde illustere gasten zoals Arturo Toscanini, Ippolito Nievo en Massimo d'Azeglio. Helaas is dat nu verleden tijd. Ook de funicolare is in de jaren vijftig opgeheven. Interessant aan dit treintje was dat de aandrijving niet via een motor ging maar met behulp van watertanks, waarvan de vulling werd gewisseld.

Op een heuvel tussen Gittana en Perledo ligt de ruïne van het middeleeuwse kerkje van S. Ambrosio.

Vanuit Gittana slingert de weg omlaag en komt uit op de provinciale weg iets ten noorden van Varenna.

De parochiekerk van S. Martino

In het centrum van Perledo vinden we de parochiekerk, die dateert uit de middeleeuwen. In de 11^e-12^e eeuw werd de opmerkelijke klokkentoren* gebouwd, gedecoreerd met boogjes. Rond 1500 werd de kerk aanzienlijk vergroot en werd het gewelf beschilderd met fresco's: *de Eeuwige Vader en Engelen* en figuren van *Heiligen*. Tussen 1614 en 1628 volgde een reconstructie waarbij de kerk een achthoekig grondplan kreeg met binnen twee zuilen gescheiden door een Dorische kroonlijst. De kerk heeft een aantal kunstwerken uit de 17^e – 18^e eeuw. Uit de 17^e eeuw dateren het houten doopvont met prachtig houtsnijwerk, een biechtstoel, op het linker altaar een zwaar beschadigd *Het mystieke huwelijk van S. Catherina*, het altaar van de madonna van de Rozenkrans met schilderijen van de *Mysteries*. De verbouwingen in de 18^e eeuw leverden een doek met *S. Antonio Abt die de kudde zegent* en de kasten in de sacristie, waar zich een doek bevindt met *S. Maarten en de arme**.

Ringraziamento

Esprimo la mia conoscenza a Don Lauro Consonni, al signor Paolo Ferrara, assessore al cultura di Varenna, ed al signor Gianpaolo Brembilla del Associazione Culturale L. Scanagatta, che mi hanno aiutato con molta informazione su Varenna.